

PRIKAZI I RECENZIJE

Vjeran Katunarić

Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 2003, 335 str.

Katunarićeva knjiga *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, objavljena 2003. godine, ubrzo nakon objavljivanja postala je među društvenim znanstvenicima neizbježnim dijelom svake ozbiljnije rasprave na temu nacija i nacionalizma. Nastala je kao rezultat autorova sustavna proučavanja znanstvene literature s tog područja, a u formalnom smislu logični je nastavak dugogodišnjega znanstvenog interesa koji autor pokazuje za ta područja. Riječ je o uglednome znanstveniku, redovitom profesoru sociologije na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, nositelju kolegijâ Sociologija etničkih odnosa i Historijska sociologija. Stoga autora nije potrebno posebno predstavljati, niti naglašavati relevantnost djela koje je pred nama.

Sadržajno knjiga je podijeljena na »Uvod«, četiri dijela s potpoglavljima iz čijih su naslova vidljivi i središnji problemski aspekti djela (»Scila i Haribda: nacionalizam i službeni antinacionalizam«, »Od ruba prema središtu društvene znanosti«, »Nadnacionalni sustavi i nacionalizam«, »Novije teorije o naciji i nacionalizmu: pravci i primjeri«) te »Zaključna razmatranja« i popis literature. U nastavku ćemo izdvojiti i tako skrenuti pozornost na neke središnje autorove teze koje smatramo važnima za prikaz djela u cjelini.

U uvodnim razmatranjima autor izlaže osnovni cilj svoga rada: argumentiranim propitkivanjem veze između političkih procesa i znanstvenih spoznaja na području nacija i nacionalizma želi ukazati na prirodu te veze i objasniti je, odnosno »u kakvoj (vezi) ne bi smjele, a u kakvoj bi trebale biti« (str. 10). Slijedeći »ideološki najmanje opterećeno sta-

jalište« definira nacionalizam ne samo kao uvjerenje o nepremostivosti razlika među narodima, kao pokret nastao u kontekstu carstva i imperijalizma, nego i kao »lokalni oblik ideologije i politike koja pruža utočište nadnacionalnim sustavima moći moderne epohe, socijalizmu i liberalnom kapitalizmu« (str. 10). U tom smislu, iako nadnacionalni modeli ističu kao svoju misiju »prevladavanje nacionalizma«, autor postavlja pitanje je li tim modelima »ukidanje nacionalizma doista bio i ostao cilj?« (str. 79). U ideološkom govoru njihovih zagovornika Katunarić vidi prikrivanje središta moći i stvarnih namjera, te vođen time kuje termin »službeni antinacionalizam«. On je ključan za razumijevanje osnovne svrhe ove knjige, a ona je »pokazati u kojoj je mjeri teorija društva umaknula utjecaju službenog antinacionalizma nakon što se odrekla nacionalističkih shvaćanja« (str. 11).

Službeni antinacionalizam, koji deklarativno označava nacionalizam kao glavnog neprijatelja braneći nedemokratski sustav od promjena, prema Katunariću nije nova pojava. Slični termini postojali su u povijesti nacionalizma: »službeni nacionalizam«, »nadnacionalizam« ili »Ersatz-nacionalizam«, s tom sadržajnom razlikom što antinacionalizam »može biti doista antinacionalistički« (str. 37). U okvir nedvosmislenog »antinacionalizma« autor svrstava sve oblike kritike nacionalizma koji proizlaze iz međunarodnih i nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava te znanstvene i obrazovne ustanove, dakako pod određenim uvjetima. Jedan od njih jest da se u razumijevanju uzroka sporova i sukoba na nacionalističkoj osnovi oslanjaju na teorijske i empirijske rezultate društvenih znanosti. Time smo se dotakli i autorova zaključka da bi analitički pristup *društvene znanosti* morao izbjegavati podudarnosti s dvjema ideološkim silama koje postoje u pozadini analiza društvene stvarnosti, nacionalističkom i službenom antinacionalističkom, te da bi njih, kao i učinke nad-

nacionalnih ideologija, znanost morala podvrgnuti istoj analizi. Društvena znanost trebala bi napustiti »besplodne ontološke rasprave« poput pitanja »postoji li nacija ili je ona samo zbroj pojedinačnih interesa«, koja autor drži ekvivalentnima pitanjima poput »postoji li Bog ili je to skup vjernika i klera«, i umjesto »utemeljenjem prvih principa« baviti se njima kao društvenim činjenicama te ih tako i objašnjavati (str. 54).

Dosljedno izloženome, i sam autor nadnacionalne modele (imperijalni, boljševički, arapsko-islamski i liberalni) podvrgava analizi razrađujući pretpostavku da se nadnacionalni sustavi održavaju uz pomoć nacionalizma i obrnuto. Tako je nacionalizam bio koristan saveznik u rušenju komunizma, kao i prije u rušenju carstva, a danas je koristan kao protivnik loših posljedica globalizacije na lokalnoj razini, pa poprma »antizapadnjački«, »antijenkijski« ili »eurofobski« oblik, odgovarajući na taj način objema stranama kao i očuvanju cjelokupnog sustava moći.

Prema Katunariću, dva su pitanja koja tematski i problemski određuju okvir promišljanja novijih teorija o naciji i nacionalizmu: »Zbog čega je nacionalni identitet za većinu ljudi važniji od drugih kolektivnih identiteta?« i »Zbog čega ideja društvene ime i nije li izgradnja zajednice u tom smislu iluzorna?« (str. 135). U nastavku djela autor će prikazati, objasniti i kritički komentirati novije teorije koje se bave tim i drugim pitanjima. Podijelio ih je na tri skupine teorija: primordijalističke, modernističke i postmodernističke, ukazujući čitatelju na očiglednu srodnost između primordijalizma u teoriji i nacionalističkih ideja, kao i na srodnost između službenog antinacionalizma i dijela modernističkih teorija o nacionalizmu.

Prvu skupinu čine *teorije primordijalizma* koje »drže da nacionalizam ima porijeklo u starijim oblicima ili dubljim slojevima grupnog identiteta i međugrupnih odnosa« (str. 150). Među predstavnike te skupine

teorija autor svrstava Clifforda Geertza, koji je 1963. upotrijebio izraz »primordijalna vezanost«, i Pierrea L. van den Berghea, koji etničnost definira kao »prošireno srodstvo« (str. 158). U prostor između prve i druge skupine teorija smješta Anthonyja Smitha kao »rubnog primordijalistu« i Fredrika Bartha kao »rubnog modernistu«. Drugu skupinu teoretičara čine *modernisti* koji »objašnjavaju naciju kao proizvod industrijalizacije, političke demokratizacije, masovnog obrazovanja i medija« i između ostaloga tvrde da nacionalizam prethodi naciji (str. 181). Među modernistima koje Katunarić komentira izdvojiti ćemo Ernesta Gellnera, koji naciju definira kao »izmišljenu zajednicu«, Benedicta Andersona, koji nudi izraz »zamišljena zajednica«, Erica Hobsbawma, koji nacionalizam vidi kao novog »izumitelja tradicije«, te Immanuelu Wallersteina i Etiennea Balibara, koji u nacionalizmu vide ideologiju koja »društvu podijeljenom na klase suprotstavlja sliku društva podijeljenog na nacije« (str. 240). *Postmodernistički autori* (Michael Billig, Floya Anthias, Nira Yuval-Davis, Manuel Castells, David Miller, Charles Taylor itd.) odbacuju evolucionističko poimanje društva i ne postavljaju opće teorije. Iz te skupine širem čitateljstvu možda je najpoznatiji Manuel Castells, koji je u svojoj kapitalnoj trilogiji posebni svezak posvetio identitetima u kontekstu globalno »umreženog društva«. Mi ćemo izdvojiti možda manje poznate autorice, Floyu Anthias i Niru Yuval-Davis, koje autor smatra najizrazitijim primjerom postmodernističke feminističke metode dekonstrukcije. Tretirajući naciju kao mušku konstrukciju te kritizirajući nacionalizam kao patrijarhalnu i rasističku ideologiju, autorice su razložile nacionalno na unutarnje elemente koji su prikriveni i koje nacionalizam ne priznaje, kao npr. svođenje žena na ulogu »rađalica« ili patriotske metafore poput »matice«, »doma majčinskog« itd. (str. 272).

Među postmodernistima Katunarić je posebno izdvojio Rogersa Brubakera kao pred-

stavnika teorijskog pristupa u koji »polaze najviše nade« (str. 314). Brubaker je u knjizi *Citizenship and Nationhood in France and Germany* iznio tvrdnju da je »princip državljanstva iznutra inkluzivan a izvana ekskluzivan« i njome, prema Katunariću, pogodio »bit odnosa između sustava moći i nacionalizma« (str. 280). Brubaker analizira državljanstvo kao mehanizam »uključivanja« i »isključivanja« pomoću kojeg je dio razloga za društveno isključivanje s nacionalizma prebačen na državu. Za njega ono predstavlja logiku sustava moći i samo po sebi nije demokratsko.

U zaključnim razmatranjima Katunarić čitatelju objašnjava sintagmu iz naslova djela – *sporna zajednica*. Riječ je, naime, o dvostrukom osporavanju nacije kao zajednice: »primordijalistička škola, donekle slično nacionalizmu, osporava etičku kvalitetu nacionalne pripadnosti, naime njenu pluralističnost, tvrdnjom da je nacija ljudima iznad svega i da je nisu sposobni podijeliti s drugim identitetima, nego se radije sukobljavaju na toj osnovi ... modernistička škola pak, donekle slično službenom antinacionalizmu, drži nacionalnu vezanost artificijelnom, dok druge, kao što je srodstvo, drži prirodnima« (str. 314). U nastavku autor postavlja ključno pitanje »prave« ili »istinske zajednice«.

Na samom kraju djela ukazuje na neke od problema u izgradnji teorije o naciji i nacionalizmu, a najglasniji od njih čujemo od »Karla«, koji nas upozorava da raspravljajući o pitanjima poput onog ontološkog s početka prikaza u drugi plan potiskujemo ona važna. Naime, nismo »ničim dokazali da se ratovi ne vode zbog imperijalističkih motiva zaodjevenih u ruho ideologija i svetih ratova«, zanemarujemo činjenicu da su nacionalizmi »pogonska snaga« kapitalizma te da osnovni sustav »podjele uloga, moći i nejednakosti zbog nacionalizma« nije ugrožen (str. 316).

Ova Katunarićeva knjiga važna je iz nekoliko razloga. Prije svega, knjiga pronalazi

mjesto za kritičku teoriju društva i svodi ideološku pristranost nacionalizmu i službenom antinacionalizmu na najmanju moguću mjeru. Nadalje, smješta nacionalizam i nadnacionalne sustave u povijesni kontekst te sustavno prikazuje i kritički komentira suvremene teorije o nacijama i nacionalizmu. Utoliko je makrorazinom, kritičkim pristupom, sadržajno i problemski, ona vrijedan i trajan prinos znanstvenom bavljenju navedenim temama i nedvojbeno je »popunila prazninu« koja je postojala na policama naših knjižnica. Nije nevažno ni to da je djelo napisano pregledno i sustavno, ali ne i suhoparno – dapače, autorov stil zanimljiv je i osebujan, nerijetko vrlo slikovit.

Ranka Jeknić

Duško Sekulić *et al.*

Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 2004, 444 str.

Naciji i nacionalnom pitanju/problemu može se u interpretaciji prilaziti s različitih teorijskih pozicija, koje se uglavnom mogu podvesti pod dvije škole, primordijalističku i modernističku (instrumentalističku, konstruktivističku). U temelju razlikovanja tih dvaju pristupa svakako je pitanje o tome je li »nacija nešto što je zadano samom prirodom čovjeka i prisutno kao sastavna odrednica socijalne egzistencije, ili je ona socijalni konstrukt čiji intenzitet ovisi o okolnostima i koji je stvoren na određenom stupnju historijskog razvitka« (str. 11). Teorijska pozicija knjige Duška Sekulića na strani je modernističkog pristupa, što se uočava u analitičkom kategorijalnom aparatu i teorijskoj interpretaciji tih fenomena na bivšem jugo-